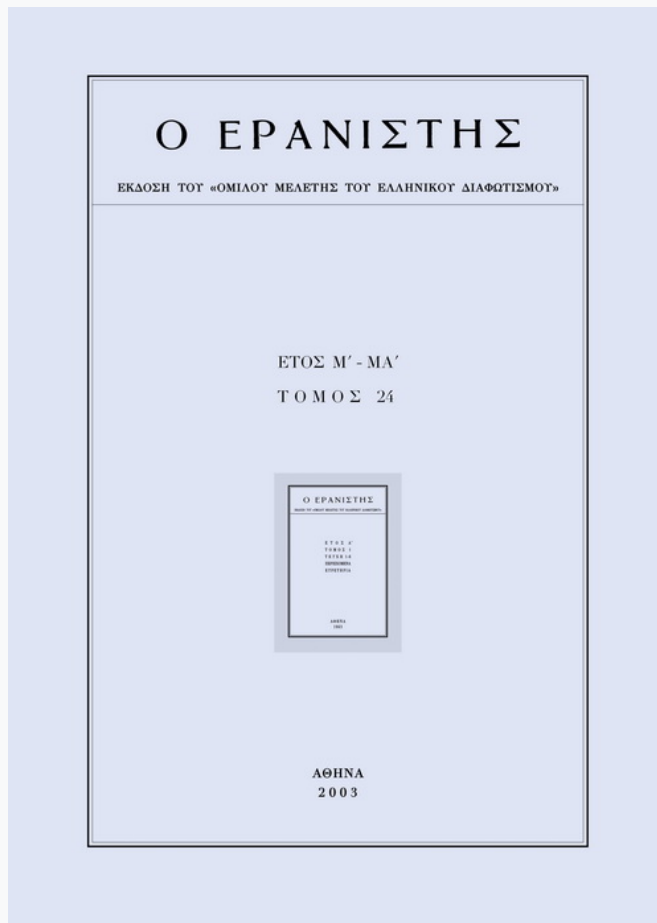

The Gleaner

Vol 24 (2003)

«Απλώς και ως έτυχε αφοριστικά να μη
δίδονται...» Μυτιλήνη 1779

Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης

doi: [10.12681/er.9](https://doi.org/10.12681/er.9)

To cite this article:

Μιχαηλάρης Π. Δ. (2003). «Απλώς και ως έτυχε αφοριστικά να μη δίδονται.» Μυτιλήνη 1779. *The Gleaner*, 24, 111–123. <https://doi.org/10.12681/er.9>

«ΑΠΛΩΣ ΚΑΙ ΩΣ ΕΤΥΧΕ
ΑΦΟΡΙΣΤΙΚΑ ΝΑ ΜΗ ΔΙΔΟΝΤΑΙ...»

Μυτιλήνη 1779

Η ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ και ἡ ἀλληλένδετη μὲ τὴ χρήση τῆς πρόκλησης και διαχείριση τοῦ φόβου ἀποτελεῖ γιὰ τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἕνα φαινόμενο μακρῆς διάρκειας μὲ ἰδιαίτερη ἐπίδοση στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας λόγω τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς. Ἡ σχετικὴ λοιπὸν μὲ τὸν ἀφορισμὸ συστηματικὴ ἐνασχόληση —ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται πρὸς τὰ τέλη κιόλας τοῦ 17ου αἰ.¹— ἀποκάλυψε πολλὰ και ποικίλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν τὴ δυνατότητα νὰ πιστοποιηθεῖ ἡ ἐκτεταμένη χρήση τῆς ποινῆς ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας εἴτε μὲ δική τῆς πρωτοβουλία εἴτε μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα χριστιανῶν —ἀλλὰ πολλές φορές και μὴ χριστιανῶν— ὅταν ἐκτιμοῦσαν ὅτι κάποια συμφέροντά τους ποὺ θίγονταν πρόκειται νὰ διασφαλισθοῦν μέσω τῆς ἀφοριστικῆς πρακτικῆς.

Ἡ χρήση τῆς ποινῆς —εἴτε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς εἴτε σ' αὐτὸ τῆς ἀμεσης ἐπιβολῆς τῆς— γνώρισε ἐκρηκτικὴ αὔξηση ἡ ὁποία κατὰ τὸν 18ο αἰώνα ἔφθασε στὰ ὅρια τῆς κατάχρησης, γεγονός ποὺ προξένησε πολλές και σημαντικὲς ἀντιδράσεις μὲ διαφορετικὲς, κάθε φορά, ἀφετηρίες και αἵτια.

Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀρχικὰ προῆλθαν ἀπὸ ὀρισμένα πρόσωπα τοῦ ἀνώτερου ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλοντος και, ἀργότερα, πρὸς τὰ τέλη τοῦ

1. Ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια μελέτης τοῦ ἀφορισμοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ., στὸ κλίμα τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν. Ἡ μελέτη τοῦ τότε ἀρχιμανδρίτη ποὺ ἐξετάζει συστηματικὰ και μὲ ἐνδιαφέροντα τρόπο τὴν ποινὴ ἐκδόθηκε πρόσφατα, βλ. Π. Δ. Μιχαηλῆρος, *Ἡ πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων «Περὶ Ἀφορισμοῦ»*, Ἀθήνα, ἐκδ. Πορεία, 2002. Πάντως τὴ γενικὴ γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ βιβλιογραφία βλ. στὶς μελέτες: Π. Δ. Μιχαηλῆρος, *Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1997, και Ἀριάδνη Γερούκη, *Les excommunications à Corfou XVIIe-XVIIIe siècles: Criminalité et attitudes mentales*, Ἀθήνα 1998, ἐνῶ γιὰ τὸν Χρῦσανθο ἔχουμε τώρα τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Πόπης Στάθη, *Χρῦσανθος Νοταράς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Πρόδρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1999.

18ου αί., και από άλλους παράγοντες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἰδεολογική κάλυψη τῶν ἀντιδράσεων αὐτῶν, ὅπως διατυπώνονται ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκφραστὲς τους, ἔχει τὴν ἀφετηρία της εἴτε στὴ δογματικὴ ἀναγωγή, δηλαδή ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβάλλονται τόσο συχνὰ καὶ μὲ τόση εὐκολία ἀφορισμοὶ ἀπὸ στελέχη τῆς Ἐκκλησίας ποὺ βασίζεται καὶ διακηρύσσει τὴν ἀγάπη· εἴτε στὸ ὅτι αὐτὲς ἀποσκοποῦν στὸν περιορισμὸ τῆς ἐπιβολῆς ἀφοῦ, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἡ συχνὴ χρῆση της πολλὰς φορὲς ἐπιφέρει ἀντίθετα ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα καὶ πάντως ἀσύμφορα γιὰ τὴν Ἐκκλησία· εἴτε, τέλος, φρονοῦν ὅτι ἡ ἐκτεταμένη χρῆση τῆς ποινῆς θὰ ἀμβλύνει βαθμῆδὸν τὸ στοιχεῖο τῆς ἀποτελεσματικότητας, καθὼς ἡ συνήθεια θὰ ἐπιφέρει τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ προξενοῦσε, μὲ ἄλλα λόγια θὰ καταστήσει ἡσσοнос σημασίας τὸ στοιχεῖο τοῦ προσδοκώμενου ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ ἢ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ φόβου καὶ κατὰ συνέπεια θὰ τρωθεῖ τὸ κύρος τοῦ μοναδικοῦ, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἀποτρεπτικοῦ καὶ κατασταλτικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Πέραν ὅμως ἀπὸ τὴν κριτικὴ αὐτὴ ποὺ ἀσκεῖται ἀρχικὰ σὲ καθαρὰ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως εἶναι νὰ ἐντοπίσουμε τὶς ἐνέργειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ποὺ ἔγιναν ἀπὸ συλλογικὰ σώματα. Τοῦτο, ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἐξ ὀρισμοῦ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ μορφοποιήσουν τὶς ἀντιδράσεις ἐπιχειρώντας νὰ τὶς καταστήσουν, κατὰ κάποιον τρόπο, πράξεις δικαίου, οὐσιαστικὰ δηλαδή νὰ συγκροτήσουν ἓνα θεσμικὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει κάθε στιγμή νὰ πληροῦνται οἱ προϋποθέσεις προκειμένου ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς νὰ εἶναι πράξη σύνομη καὶ ἀποτελεσματικὴ.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὰ καὶ ἀπόσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω κατὰ τὴν ἐνασχόλησή μου μὲ τὸ θέμα, ἡ πρώτη («θεσμική»), θὰ λέγαμε, ἀντίδραση ἐντοπίζεται στὸ χῶρο τοῦ βενετοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπόφαση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Σωφρόνιου Κουτούβαλη,² ὁποῖος τὸ 1759 —δηλαδή ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ του στὴ διοίκηση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αὐτῆς— μὲ ἐγκύκλιό του ἐπιτάσσει νὰ μὴν

2. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν περιπετειώδη δράση τοῦ Κουτούβαλη ὡς πρωτοπαπᾶ καὶ ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας (1759-1782) καὶ ἔπειτα μητροπολίτη Φιλαδελφείας (1782-1790) βλ. Νικ. Κατραμῆς, *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος* 1880, σ. 389-394· Ἡλίας Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. Β', Ἀθήνα 1960, σ. 139-143· Μ. Ι. Μανούσκακας, *Ἀνέκδοτα Πατριαρχικὰ Γράμματα (1547-1806)*, Βενετία 1968, σ. 97-101· Γ. Μοσχόπουλος, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας καὶ Ἰλλυρίας* (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1980, σ. 147 κ.έ.

ἐπιβάλλουν ἀφορισμὸ οἱ ἱερωμένοι τῆς ἐπικράτειάς του παρὰ μόνον ὅταν πρόκειται γιὰ ὑποθέσεις ποὺ ὑπερβαίνουν τὰ 10 ρεάλια καὶ βέβαια ὕστερα ἀπὸ δική του ἔγκριση.³

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Σωφρόνιος Κουτούβαλης ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει περιορισμοὺς σὲ σχέση μὲ τὴν ἀξία τοῦ αἰτήματος ἔχοντας βέβαια στὸ μυαλό του τὴ συχνὴ χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου γιὰ κλοπὲς καὶ ζημιὲς ἢ καὶ ἄλλες δοσοληψίες μικρῆς σχετικὰ οἰκονομικῆς ἐπιφάνειας, εἰς βάρος τῆς περιουσίας τοῦ αἰτοῦντος τὸ ἐπιτίμιο. Τὸ ὄριο τοῦ ποσοῦ τῶν δέκα ρεαλίων δὲν εἶναι, καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τόσο ὑψηλὸ ὥστε νὰ δημιουργεῖ ἰδιαίτερα προβλήματα στοὺς προσφεύγοντες στὸ ἐπιτίμιο· εἶναι βέβαια ἓνα ἐμπόδιο ἀλλὰ ἀρκετὰ χαμηλὸ καὶ ἐπομένως ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐπιβολῆς του σὲ τέτοια ὅρια δείχνει τὴν ἔκταση ποὺ εἶχε πάρει τὸ φαινόμενο,⁴ ἀφοῦ τὰ δέκα ρεάλια καλοῦνται νὰ ἀναχαιτίσουν ἀρκετοὺς ἐπίδοξους χρηῖστες τῆς ποινῆς ποὺ προσέφευγαν σ' αὐτὴν γιὰ ἀσήμενες ὑποθέσεις· καὶ πάντως ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ἀνταποκρίνεται στὴ διαμορφωμένη κατάσταση τῆς περιφέρειάς του, ὥστε νὰ προσδοκᾶται μέσω αὐτοῦ τοῦ μέτρου ἡ ἀνάσχεση τῶν ἀρνητικῶν ἀποτελεσμάτων ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη χρῆση τῆς ποινῆς. Ἐξάλλου ἡ προϋπόθεση τῆς δικῆς του ἔγκρισης («ἄδεια τοῦ προεστώτος»), πράξι, ὥστόσο, ποὺ στὴν περίπτωσή τοῦ ἀφορισμοῦ ἀποτελεῖ τὴ νομιμότητα, ὑποδηλώνει τὴν παράνομη ἐπιβολὴ ἀφορισμῶν ἀπὸ ἱερωμένους ποὺ δὲν εἶχαν τέτοιο δικαίωμα, δηλαδὴ ἀπὸ ἀπλοῦς ἱερεῖς, φαινόμενο διαπιστωμένο σὲ ὅλη τὴ χριστιανικὴ ἐπικράτεια.

Πάντως θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι στὴν παραπάνω ἐνέργεια τοῦ Κουτούβαλη ἐντοπιζοῦνται καὶ ἄλλα κίνητρα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴ δυναμικὴ προσωπικότητά του, τὴ ρήξι του μὲ τὸ διοικητικὸ περιβάλλον τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὴ στενὴ συνάφειά του μὲ τὴ βενετσιάνικη πολιτικὴ, γεγονότα βέβαια ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσουν λίγο ἀργότερα στὴ Βενετία καὶ στὴν ἀνάληψή τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Φιλαδελφείας.⁵

3. Ἡ παραπομπὴ γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Κουτούβαλη γίνεται στὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Κατραμῆ, *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880, σ. 394, ὅπου ἡ σχετικὴ παράγραφος ἀναφέρει: «Οἱ ἱερεῖς νὰ μὴν κάνουν ἀφορισμὸν παρὰ ὅταν ἡ ζημία εἶναι ρεάλια δέκα, καὶ μετὰ τὴν προφώνησιν πρῶτον τοῦ ἐπιτιμίου καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ Προεστώτος».

4. Μιὰ καλὴ εἰκόνα γιὰ τὸ φαινόμενο ἔχουμε ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐμφάνισή του στὴν Κέρκυρα γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Γερούκη, *Les excommunications...*, ὅ.π.

5. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Μανούσικας, *Ἀνέκδοτα*, ὅ.π., ὅπου τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα γιὰ

Στόν τουρκοκρατούμενο χώρο ή συστηματική αντίδραση κατά τοῦ ἀφορισμοῦ γνωρίζαμε ὡς τώρα ὅτι ἀντιπροσωπεύονταν κυρίως ἀπὸ τὴν περίπτωσι τῆς Σμύρνης. Ἐκεῖ λοιπὸν τὸ ἔτος 1785 ἡ δημογεροντία τῆς πόλης, μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου (τοῦ μετέπειτα οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε'), ἐπιτάσσει ὅτι ὅλα τὰ αἰτήματα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἀφορισμοῦ πρέπει νὰ παρουσιάζονται στὴν κοινὴ συνέλευσι (μητροπολίτης καὶ ἓνας ἢ δύο ἢ καὶ ὅλοι οἱ δημογέροντες) καὶ ἐνώπιόν τους πλέον νὰ κρίνεται ἡ σοβαρότητα τῆς ὑπόθεσης καὶ ἂν στοιχειοθετεῖται ἐπαρκὴς αἰτιολογία γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς:

«Ὅσοι ἀφορισμοὶ ἐξ ὀνόματος κατὰ τινος ἐν ἐξώσει τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, νὰ προβάλλωνται εἰς τὴν κοινὴν ταύτην συνέλευσιν καὶ δίχα γνώμης καὶ κοινῆς σκέψεως ἀμφοτέρων τῶν μελῶν νὰ μὴν ἀναγιγνώσκονται» ἐνὼ σὲ ἄλλη παράγραφο τῆς ἀπόφασης ἐξειδικεύονται ἀκόμα περισσότερο τὰ πράγματα: (συνυπεσχέθημεν ἡμεῖς μὲν νὰ βοηθῶμεν τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας εἰς κάθε καιρὸν ἀνάγκης, καὶ τὰς εὐλογοφανεῖς αἰτήσεις τῶν κατὰ καιρὸν δώδεκα προεστῶτων καὶ δημογερόντων ἀκούειν, καὶ ἂν, χρεῖας τυχούσης, ἤθελε ζητήσουν διὰ τινὰ ἀνυπότακτον πρὸς τοὺς ρηθέντας δώδεκα προεστῶτας ἢ δημογέροντας, ἀφορισμὸν καὶ ἔξωσιν ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας πρὸς σωφρονισμὸν καὶ ἐτέρων νὰ τὸ ἀκολουθῶμεν. Ὁμοίως νὰ δίδωμεν ἐν καιρῷ καὶ τὴν ἐπ' ἐκκλησίας συγχώρησιν, λαμβάνοντες παρὰ τοῦ ἀφορισθέντος γρόσια πέντε ἢ καὶ περισσότερα, ἂν κριθῆ ἄρεστον καὶ τοῖς εἰρημένους κατὰ καιρὸν προεστῶσιν»).

Ἡ ἀπόφασι αὐτὴ τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης ἔχει προφανῶς σημασία βαρύνουσα ἐπειδὴ κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα. Πρῶτα-πρῶτα διακρίνεται ἡ σαφέστατη βούλησι νὰ τεθοῦν ὀρισμένοι περιορισμοὶ στὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, ἀφοῦ προτοῦ ἐκφωνηθοῦν οἱ προσωπικοὶ ἀφορισμοὶ πρέπει νὰ ἐξετάζονται καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς (μητροπολίτη-προεστῶτες: στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ ἓνα σῶμα) καὶ σὲ περίπτωσι ἀσυμφωνίας νὰ μὴ γίνετα ἢ ἀνάγκωσι τοῦ ἐπιτιμίου στὴν ἐκκλησία, νὰ μὴν ἐπιβάλλετα δηλαδὴ οὐσιαστικὰ ὁ ἀφορισμός, ἀφοῦ πέραν τοῦ προσωπικοῦ ἠθικοῦ προβλήματος γιὰ τὸν ἀφορισμένο, ἡ κύρια ἐπίπτωσι τῆς ποινῆς, δηλαδὴ ὁ κοινωνικὸς διασυρμός τοῦ ἐνόχου, μὲ τὴν ἀπαγόρευσι τῆς κοινοποιήσεως τοῦ ἀφορισμοῦ θὰ ἔχει ἀποφευχθεῖ.

τις διενέξεις αὐτές, καὶ Κ. Γ. Πιτσάκης, «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τῆς βενετοκρατούμενης Ἐπτανήσου: σὲ ἀναζήτησι μιᾶς ἀνέφικτης “κανονικότητος”», *Πρακτικὰ Θ' Πανωνίου Συνεδρίου*, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002 (ὑπὸ ἔκδοσι).

Αυτό είναι το ένα σημείο της όπωσδήποτε τολμηρής καινοτομίας. Παράλληλα όμως ή επιβολή του έπιτιμίου καλείται να συμβάλει στην έμπέδωση της κοινοτικής έξουσίας, αφού αναγνωρίζεται ή ανάγκη της έπιβολής του για κάθε αντίρρηση των αποφάσεων της δημογεροντίας, ή όποια, σύμφωνα με την απόφαση, θα έχει άμεσο λόγο και στην άρση της ποινής· μάλιστα ή συναίνεσή της απαιτείται και προκειμένου να καθορισθεί τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ πού ὀφείλει κάθε φορά να καταβάλλει ὁ χριστιανός ὅταν αἴρεται τὸ έπιτίμιο.⁶

Ἡ πράξη αὐτή της δημογεροντίας Σμύρνης πιστεύουμε ὅτι βρίσκεται πάρα πολύ κοντά στις απόψεις τοῦ Ἰδαμάντιου Κοραή, ὁ ὁποῖος γράφοντας λίγο ἀργότερα, στὰ 1790, στὸν πρωτοψάλτη Δημήτριο Λῶτο, έπισήμαινε τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο μπορούσε να ἐκλογικευθεῖ σὲ κάποιο βαθμὸ ἡ χρήση της ποινής. Στὴ θεώρηση τοῦ Χιώτη σοφοῦ προϋπόθεση εἶταν ἡ συγκρότησή? μιὰς ὀργανωμένης δημογεροντίας — ὅπως εἶταν ἐκείνη της Σμύρνης— ἐνῶ, λίγο ἀργότερα,⁸ θα ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα της δημογεροντίας έπισημαίνοντας ὅτι τὸ πλαίσιο ἐνὸς εὐνομούμενου κράτους θα δώσει τὴ δυνατότητα να ἀπαλλαγεί ἡ κοινωνία ἀπὸ παρόμοιες μεθοδεύσεις. Με τὴν έπισήμανση αὐτὴ βέβαια ὁ Κοραῆς εἰσέρχεται κατευθεῖαν στὴν οὐσία τοῦ προβλήματος, αφού κυριολεκτικὰ ἐκφράζει τὴν προωθημένη θέση για τὸ καίριο

6. Είναι ἀπὸ τις ἐλάχιστες φορές πού προβλέπονται ἔξοδα ἄρσης της ποινής, ἐνῶ τὸ αἴτημα της έπιβολής πάντοτε συνεπάγεται ὀρισμένα ἔξοδα ἄμεσα, κάποτε και ἄλλα, ἔμμεσα, πού σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλά· για ὅλα αὐτὰ βλ. Μιχαηλάκης, Ἰαφορισμός, ὅ.π., σ. 120 κ.έ.

7. «...κατὰ τὸ ἔθος της παλαιᾶς ἐκκλησίας, να μὴν ἔχη ἄδειαν να ἀφορίζῃ ἢ να ἐξωκκλησιάζῃ οὐδένα χωρὶς σύνοδον τοῦ κλήρου. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ κλήρος εἶναι οἱ ἐφημέριοί του, οἱ ὁποῖοι τὸν φοβοῦνται ὡς δούλοι του, ἀνάγκη εἶναι να συμπαρεδρεύωσι πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας κρίσεις της μητροπόλεως τρεῖς ἢ τέσσαρες λαϊκοί, οἱ φρονιμώτεροι ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, διὰ να ἐξετάζωσι ἀφιλοπροσώπως, ὁμοῦ με τὸν ἀρχιερέα, ἂν ὁ ἐγκαλούμενος εἶναι ἢ ὄχι ἄξιος ἀφορισμοῦ» (Ἰαδ. Κοραῆς, Ἰαλληλογραφία, Ο.Μ.Ε.Δ., τ. 1, Ἰαθήνα 1964, σ. 126).

8. Εἴμαστε στὰ 1798 και τότε πλέον ὁ Κοραῆς θέτει με τρόπο ἄμεσο τὰ ὅρια μεταξὺ Πολιτείας και Ἰακκλησίας, ὀρίζοντας τὴ σχέση πού πρέπει να διέπει τις σύγχρονες κοινωνίες, ἐπίπεδο πάντως τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει κατακτήσει ἀκόμα ἡ ἑλληνική κοινωνία: «Ἰαταν οἱ νόμοι, και ὄχι αἱ αὐτογνώμονες ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, κυβερνοῦσι τοὺς Γραικοὺς, δύνανται πλέον οἱ μισθωτοὶ ποιμένες (και δὲν λέγω, ἄπαγε! ὅλους τοιοῦτους) να ἀπεικῶσι χωρὶς αἰτίαν, να παιδεῦωσι χωρὶς ἔγκλημα, να ἀφορίζωσι και να ἐξωκκλησιάζωσι χωρὶς ἐξέταση και κρίσιν ὄντινα θέλωσι, ἐν ἐνὶ λόγῳ να πράττωσι τὰ τῶν Τούρκων» (Ἰαδ. Κοραῆς, Ἰαδελφική Διδασκαλία..., Ἰαν Ρώμη [= Παρίσι] 1798, σ. 36).

θέμα τῆς διάκρισης τῶν ἀρμοδιοτήτων μεταξύ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους.

Βέβαια, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ πράξη τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης εἶναι προγενέστερη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Λῶτο, ὥστόσο εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ σκέψεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ νὰ εἴταν ἤδη γνωστὲς σὲ ὀρισμένους τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς δημογέροντες ποὺ τὴν συνυπογράφουν.⁹ Ἔτσι εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ ὅτι μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε σ' αὐτὴν κάποια σπέρματα τῆς κοραϊκῆς σκέψης, ὅπως αὐτὰ ἐνοφθαλμίστηκαν, μὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο, στὸ περιβάλλον τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης.

Αὐτὲς εἶναι οἱ δύο γνωστὲς καὶ σημαντικὲς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ποινηῆς ἐνέργειες σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθεια ἀνάσχεσης καὶ ἐλέγχου τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας· ἰδιαίτερα ἐκείνη τῆς συμυριώτικης δημογεροντίας κινεῖται σαφῶς μέσα σὲ ἓνα νέο ἰδεολογικὸ κλίμα καὶ σηματοδοτεῖ μιὰ νέα κατάσταση ποὺ πάει νὰ διαμορφωθεῖ· παράλληλα ἀποτελοῦσε τὴν πρώτη καὶ μόνη, ὡς τώρα, γνωστὴ ἀπόφαση ἐνὸς συλλογικοῦ σώματος ποὺ προσπάθησε νὰ ποδηγετήσει τὰ πράγματα καὶ νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἐλεγχό του μιὰ τόσο σοβαρὴ πράξη.

Ὡστόσο ἡ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, δὲν εἶναι ἡ πρώτη τοῦ εἴδους ἀφοῦ στὴν (ἀπέναντι) ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ πρωτεύουσα πόλη τῆς Μυτιλήνης τὰ πράγματα εἶχαν κινήθει λίγο νωρίτερα, ὅπως μᾶς καταθέτουν οἱ πηγές. Πρόκειται γιὰ μιὰ πράξη ποὺ καταγράφεται στὰ φύλλα τοῦ κώδικα Α' τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης¹⁰

9. Δημογέροντες στὴ Σμύρνη τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦταν οἱ: Ἰωάννης Μπαλατζής, Ἰωσήφ Νεγκούσης, χατζή-Παράσης Φρέγκογλους, Ἀντώνιος Τζικριλάρας, Μερίας Ἡσαίου, Νικόλαος Μπαχατόρης, Ἰωάννης Πιττακός, Σταμάτης Μεταξάς, Μιχαὴλ Ράλλης, Ἀντώνιος Μεταξάς, Ἰωάννης Περάκης Σκοῦφος, Δημήτριος Ψάθος, Μανώλης Ἡσαίου, χατζή-Δημήτριος Ζαφείρης. Ἀπὸ αὐτοὺς ὀρισμένοι, λόγῳ τῆς ἐμπορικῆς ιδιότητάς τους καὶ τῶν συχνῶν ἐπαφῶν τους μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ἀσφαλῶς εἴταν εὐεπίφοροι πρὸς τέτοια ἀνοήγματα, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Μπαχατόρης εἶναι πολὺ κοντὰ καὶ στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ —καὶ λόγῳ συγγενικῶν δεσμῶν—, πολὺ κοντὰ καὶ στὸν Δημήτριο Λῶτο. (Γιὰ τὴν πράξη ὅπως καὶ γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν δημογερόντων ἢ παραπομπὴ γίνεται στὸ ἄρθρο: Κ. Σ. Παπαδόπουλος, «Εἰδήσεις περὶ τῆς κοινότητος καὶ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἡ τότε κατὰ τόπους ἀνάπτυξις τοῦ κοινοτισμοῦ καὶ χειραφέτησις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 9 (1961), 11-17.)

10. Μὲ τοὺς κώδικες τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης πρῶτος, ὅπως εἶναι εὐλόγο, ἀσχολήθηκε ὁ λόγιος μητροπολίτης Ἰάκωβος Κλεόμβροτος σὲ ἄρθρο ποὺ δημοσίευσε μὲ τὰ

ἀποθησαυρίζοντας ἔτσι μιὰ ἀπόφαση τοῦ 1779 μὲ τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάσχεση τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τῆς ποινῆς στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες τῆς Λέσβου μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἄλλὰ ἄς δοῦμε πρῶτα τὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης:

† κατὰ τὸ ,αψοθ' ἔτος κατὰ μῆνα Ἰούλιον συναχθέντων τῶν ἐντίμων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων, μὲ τὸ νὰ ἐφθασεν καὶ νὰ ἐπεκράτησεν μία κακὴ συνήθεια καὶ δίδονται ἀφοριστικὰ γράμματα διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις, καὶ νὰ ἐκατήντησεν νὰ εὐγαίνουσι οἱ περισσότεροι χριστιανοὶ ἀφορισμένοι, διὰ τοῦτο κατὰ ζήτησιν τῶν χριστιανῶν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε ἀφοριστικὰ νὰ μὴ δίδονται, καὶ διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις νὰ ἐμποδίζονται, ὅστις ὅμως ἔχει χρεῖα καὶ ἀνάγκη διὰ νὰ λάβῃ ἀφοριστικὸν νὰ ἀποδίδῃ τοῦ ἀρχιερέως φλωριῖ ἐν, καὶ τοῦ γραμματικοῦ παράδες δέκα. ὁμοίως καὶ ἂν ἔλθουν γράμματα πατριαρχικὰ, ἀφοριστικὰ νὰ καρποῦται ὁ ἀρχιερεὺς τὸν αὐτὸν λογαριασμόν. καὶ εἰς ἐνδειξιν κατεστρόθη ἐν τῷ παρόντι κώδικι, ἐν ὑπογραφῇ τῶν ἐντίμων κληρικῶν:—

(I. M. Μυτιλήνης, κώδ. Α', φ. 62^ρ).

Ἡ λιτὴ αὐτὴ ἀπόφαση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα —ὅπως δηλώνεται στὸ προκαταρκτικὸ τῆς μέρους— κοινῆς σύναξης ἀπὸ κληρικούς καὶ λαϊκούς· μὲ ἄλλα λόγια πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας Μυτιλήνης, ἡ ὁποία συνέρχεται προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει ἓνα κρίσιμο κοινωνικὸ πρόβλημα, ὅπως εἶναι αὐτὸ τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τοῦ ἀφορισμοῦ. Στὴν ἐξαιρετικὰ περιεκτικὴ αὐτὴ καταγραφή τίθεται μὲ πολὺ συγκεκριμένο καὶ γλαφυρό, θὰ λέγαμε, τρόπο τὸ πρόβλημα τῆς κατάχρησης τοῦ ἐπιτιμίου ποὺ προέκυψε βέβαια ἀπὸ τὴ συχνὴ προσφυγὴ τῶν χριστιανῶν στὶς «ὑπερρεσίες» τῆς ποινῆς καὶ μάλιστα γιὰ ἀσήμαντες ὑποθέσεις, ἰδιαίτερα τὴν περίοδο τοῦ 18ου αἰώνα, περίοδο, ἄλλωστε, κατὰ τὴν ὁποία συντάσσεται καὶ ἡ πράξις ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ.

Ὅπως εἴπαμε, πρόκειται μᾶλλον γιὰ πράξις τῆς δημογεροντίας· καὶ ἡ ἀμφιβολία μας προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῶν ὀνομάτων, τῶν ὑπογραφῶν δηλαδή ἐκείνων ποὺ συναποφάσισαν γιὰ τὴ διαδικασία ποὺ στὸ

ἀρχικὰ τοῦ κοσμικοῦ ὀνόματός του (Ε.Γ.Κ., «Οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Μυτιλήνης») σὲ συνέχειες στὸ περιοδικὸ Ἔπος Α' (1933), 248-249, 281-282 καὶ ἔτος Β' (1934), 37-40. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. Π. Δ. Μιχαηλάκης, «Οἱ δύο παλαιότεροι κώδικες τῆς I. M. Μυτιλήνης», *Γραπτές πηγές στὴ Λέσβο. Ο πλουτοὺς των τοπικῶν συλλογῶν (Μυτιλήνη, Σεπτέμβριος 1991)*, Μυτιλήνη 1993, σ. 41-46.

έξις πρέπει να ακολουθείται για την επιβολή του επιτιμίου. Στο έγγραφο αναφέρεται ρητά ότι «κατεστρόθη εν τῷ παρόντι κώδικι ἐν ὑπογραφῇ τῶν ἐντίμων κληρικῶν», δηλαδή προβλέπει την υπογραφή τουλάχιστον τῶν κληρικῶν ἢ ἐκ παραδρομῆς δὲν ἀναφέρει ὅτι θὰ ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ ὑπογράφες τῶν (χρησίμων ἀρχόντων), ὅπως θὰ εἶταν λογικό, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ συμετεῖχαν στὴ σύναξη, ὅπως στὴν ἀρχὴ τῆς πράξης δηλώνεται.

Περαιτέρω παρατηροῦμε ὅτι ὁ γραφέας ἔθεσε ἕξι σημεῖα σὰν ὁμοιωματικὰ τὸ ἓνα κάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ φύλλου, θέλοντας νὰ δηλώσει —ὅπως συνηθίζοταν σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καταχωρίσεων σὲ κώδικες ἢ κατὰ τὴ σύναξη ἐγγράφων— τὰ σημεῖα ὅπου θὰ ὑπέγραφαν ὅσοι ἔλαβαν μέρος στὴ σύναξη. Ἐξάλλου ἡ ἐπόμενη πράξη ποὺ ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἀπὸ κάτω —στὸ ἴδιο φύλλο— εἶναι τῆς 22ας Ἰουνίου 1780, δηλαδή μετὰ ἀπὸ ἓνα περίπου χρόνο. Μὲ ἄλλα λόγια ὑπῆρχε καὶ ἡ βούληση ἀλλὰ καὶ χῶρος γιὰ νὰ θέσουν οἱ «ἀρχοντες καὶ οἱ κληρικοὶ» τὴν ὑπογραφή τους, ποὺ θὰ ἐνίσχυε ἀκόμα περισσότερο τὴν οὕτως ἢ ἄλλως σημαντικὴ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας Μυτιλήνης.

Ὅντως ἡ διαπίστωση ἐκ μέρους τῆς «κληρικολαϊκῆς» ἐπιτροπῆς τῆς Μυτιλήνης ὅτι «ἐκατήντησεν νὰ εὐχαίνουσι οἱ περισσότεροι χριστιανοὶ ἀφορισμένοι», παρὰ τὴν ὑπερβολὴ τῆς, δηλώνει μὲ ἐξαιρετικὸ τρόπο τὸ μέγεθος τοῦ προβλήματος καὶ συγχρόνως τίς πιθανές συνέπειές του. Ἄλλωστε ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται στὸν λεγόμενο «αὐτόματο» τρόπο ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς, δηλαδή στὴν περίπτωση ποὺ ἀφορισμένος μπορεῖ νὰ καταντήσῃ κάποιος χριστιανός, παραβάτης ἐκκλησιαστικοῦ κανόνα, ἢ παράβαση τοῦ ὁποίου αὐτομάτως θέτει τὸν ἔνοχο στὴν κατάσταση τοῦ ἀφορισμένου μὲ ὅλες τίς φρικτὲς μεταθανάτιες συνέπειες. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι λεπτὴ δογματικὴ ἐπεξήγηση, στὴν ὁποία γίνεται προσφυγὴ σὲ εἰδικές περιπτώσεις προκειμένου νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτα προβλήματα (κυρίως ἄλιωτα πτώματα χριστιανῶν).

Κατὰ συνέπεια ἐδῶ πρόκειται γιὰ διαπίστωση ποὺ ἔχει ἄμεση συνέφεια μὲ ἓνα δυσάρεστο σύμπτωμα τῆς καθημερινότητος τοῦ χριστιανοῦ, τὸ ὁποῖο οἱ συναποφασίσαντες θέλουν νὰ ἀποδώσουν στὴν «κακὴ συνήθεια» τῆς ἐπιβολῆς δημόσιων, θὰ λέγαμε, ἀφορισμῶν «διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις». Βέβαια στὸ σκεπτικὸ τῆς λιτῆς ἀπόφασης δὲν ἀποδίδονται κατηγορίες οὔτε ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ποὺ προσφεύγουν τόσο εὐκολὰ στὴν ἀφοριστικὴ διαδικασία οὔτε ἐναντίον τῶν ἱερωμένων ποὺ ἐνδίδουν ἐπίσης τὸ ἴδιο εὐκολὰ στὰ ἀφοριστικὰ αἰτήματα τῶν χριστιανῶν. Ἡ «κακὴ συνήθεια» στὴν ἀοριστία καὶ στὴν εὐρυχωρία τῆς μπορεῖ νὰ περιλαμβάνει τὰ πάντα, νὰ

ἀποδίδει κατηγορίες ἐναντίον ὄλων καὶ ταυτόχρονα ἐναντίον κανενὸς προσωπικὰ καὶ πάντως ἐκεῖνοι ποὺ προβαίνουν στὴν ἐκτίμηση αὐτῆ ἀποφεύγουν νὰ ἀναφερθοῦν σὲ ὄργανα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Ἡ εὐθύνη τοῦ «κακοῦ» ἀνήκει σὲ ὄλους· πρόκειται γιὰ μιὰ κακὴ συνήθεια... Ὡστόσο, στὸ σκεπτικὸ τοῦ ἐγγράφου ποὺ ἀκολουθεῖ προσδιορίζεται μὲ σαφήνεια μόνον τὸ ἓνα σκέλος τοῦ προβλήματος καὶ αὐτὸ βέβαια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι οἱ χριστιανοὶ ποὺ καταφεύγουν στὴ «ζήτηση» ἀφοριστικῶν («ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν»).

Ἄλλὰ τὸ κύριο ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τοὺς συνελθόντες εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ, νὰ περιορισθεῖ ἢ ἔκταση («τῆς κακῆς συνήθειας») ἢ ὁποῖα ἀπὸ ἀπλὴ («συνήθεια») ἐξετράπη σὲ «κακὴ» ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ξεπέρασε κάποια ὄρια. Γιὰ τὴν ἀνάσχεση τοῦ φαινομένου εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας, ἢ ὁποῖα ὅμως πρέπει νὰ προβλέπει σαφὴ καὶ συγκεκριμένα μέτρα καὶ ὄχι ἀπλὲς νοουθεσίες. Καὶ βέβαια τὰ μέτρα αὐτὰ δὲν γίνονται παρὰ νὰ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ οἰκονομικόν, στὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζουν ὅλοι τὴν ἐμπλοκὴ τους καὶ βέβαια γνωρίζουν τὴ σημασία του, καθὼς τὶς περισσότερες φορὲς τὰ αἰτήματα τῶν χριστιανῶν γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου οἰκονομικὲς διαφορὲς καλοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν.

Τὸ οἰκονομικὸ εἶδαμε ὅτι μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ὑπηρετρεῖται καὶ στὴν πράξῃ τοῦ Σωφρόνιου Κουτουβάλη ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης. Ἐδῶ ὅμως στὴ Μυτιλήνη τὰ πράγματα εἶναι περισσότερο συγκεκριμένα. Προσδιορίζεται ἄμεσα ἢ «τιμὴ» τοῦ ἀφορισμοῦ, τὸ ἀντίτιμο δηλαδὴ ποὺ πρέπει κάθε φορὰ νὰ καταβάλλουν οἱ χριστιανοὶ ποὺ προσφεύγουν στὴ διαδικασία ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ὡς μέσου ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν τους: νὰ πληρώνουν 1 φλωρὶ στὸ μητροπολίτη Μυτιλήνης καὶ 10 παράδες στὸ γραμματικόν, ὁ ὁποῖος προφανῶς θὰ συντάξει τὸ ἀφοριστικὸ ἔγγραφο.

Τὸ κόστος ἐκδοσης τῶν «ἀφοριστικῶν χαρτίων» δὲν εἶναι ἄγνωστη παράμετρος στὴν ὅλη διαδικασία «παραγωγῆς» τοῦ ἐπιτιμίου. Βέβαια ποτὲ αὐτὸ δὲν ὁμολογεῖται ρητὰ καὶ ποτὲ δὲν κατονομάζονται εὐθέως ἀφοριστικὰ ἔξοδα ὡς προϋπόθεση ἐκδοσης τοῦ ἐπιτιμίου, οὔτε, ἀκόμα, φαίνεται νὰ ἰσχύει τὸ ἴδιο «κοστολόγιο» γιὰ ὅλον τὸν χριστιανικὸ κόσμον. Ἔτσι οἱ περισσότερες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντίστροφη διαδικασία, δηλαδὴ ἀπὸ ἀποσπασματικὲς μνηεῖς καταβολῆς κάποιου ποσοῦ στοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτες γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἐπιτιμίου, ἰδιαίτερα γιὰ τὰ νεότερα χρόνια, ὅταν σὲ φύλλα κωδίκων καταγρά-

φονται οί πηγές ἐσόδων τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων.¹¹

Βέβαια καί στήν περίπτωση τῆς Μυτιλήνης τὰ προβλεπόμενα γιά τήν ἐκδοση ἀφορισμοῦ ποσά δέν εἶναι ὑπέρογκα καί πάντως δέν εἶναι ἀπαγορευτικά γιά ὅσους ἐπιθυμοῦν νά προσφύγουν στίς ὑπηρεσίες τοῦ ἐπιτιμίου. Ὅμως, ὅπως γίνεται ἀμέσως φανερό σέ κάθε περίπτωση λήψης μέτρων γιά τήν ἀνάσχεση τοῦ φαινομένου, ἡ βούληση τῶν πολιτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δέν εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ποινῆς, ἀλλά ὁ περιορισμός της στίς σοβαρές ὑποθέσεις ἢ καλύτερα στίς ὑποθέσεις πού ἔχουν ὑψηλό οικονομικό ἢ ἠθικο-δογματικό περιεχόμενο καί πιθανότατα μποροῦν νά λάβουν τὸ χαρακτηριστῆρα παραδειγματικῆς ἀναφορᾶς με ἀποτρεπτικὴ λειτουργία. Κατὰ συνέπεια κρίνεται ὅτι ἡ χρηματικὴ ἀποζημίωση πού ἐπιβάλλεται με τήν ἀπόφαση μπορεῖ νά ἀνακόψει τὸ μεγάλο ρεῦμα τῶν χριστιανῶν πού κατευθύνεται πρὸς τίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές —τοπικὲς ἢ ὑπερκείμενες— ἐπιζητώντας ἀφορισμοὺς γιά ἀσήμεντες, τίς περισσότερες φορές, ὑποθέσεις.

Παράλληλα ὅμως ἡ ἀπόφαση ἐπιζητεῖ νά ὑπερβεῖ τήν τοπικὴ δυναμικὴ τοῦ φαινομένου καί νά ἀντιμετωπίσει καί τήν ἄλλη, τήν κύρια πηγὴ ἐξουσίας στήν ἄμεση συνάφειά της με τήν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ, πού εἶναι βέβαια τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Σύμφωνα, λοιπόν, με τήν ἀπόφαση ὑποχρεώνεται καί ὁ χριστιανὸς πού προσφεύγει ἀπευθείας στὸ ἐκκλησιαστικὸ κέντρο τῆς Ὀρθοδοξίας νά καταβάλει τὸ ἴδιο ποσὸ (1 φλωρί καί 10 παράδες) στὸ μητροπολίτη Μυτιλήνης καί στὸ γραμματικὸ του ἀντίστοιχα. Ἄλλωστε καί στήν περίπτωση αὐτὴ ὁ ρόλος τῆς τοπικῆς ἐξουσίας εἶναι οὐσιαστικὸς, ἀφοῦ τὸν ἐπιτόπιό μητροπολίτη ἔχει ὡς ἀποδέκτη τὸ σχετικὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο καί αὐτὸς θά δώσει τήν ἐντολὴ προκειμένου τὸ ἐπιτίμιο νά ἀποκτήσει, με τήν ἀνάγνωσή του στοὺς ναοὺς τῆς περιοχῆς του, τίς κατασταλτικὲς ιδιότητες τοῦ ἀφοριστικοῦ ἐγγράφου.

Ὅπως, ὅμως, καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ θέσπιση παρόμοιου ὄρου ἐμπεριέχει συγχρόνως καί ὅση τόλμη ἀπαιτεῖται ἀφοῦ ὁ μητροπολίτης καί οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι καί λαϊκοὶ τῆς Μυτιλήνης, πού ἀποφασίζουν τὴ συγκεκριμένη ρύθμιση, διακινδυνεύουν πιθανὴ ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου, καθὼς μάλιστα τὸ πρόβλημα δέν ἔχει ἀποκλειστικὰ τοπικὰ χαρακτηριστικά. Γι' αὐτό, λοιπόν, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἐμπεριέχει, κατὰ κάποιον τρόπο, καί τὸν κίνδυνο εἴτε ρήξης εἴτε ἀποδοκιμασίας τοῦ τοπικοῦ ἀρχιερέα ἐκ μέρους τοῦ ὀρθόδοξου κέντρου, ἀλλὰ καί τοῦ

11. Γιά τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τίς σχετικὲς πληροφορίες στὸ Μιχαηλάκης, Ἐφορισμός, ὅ.π., σ. 121-129.

ελάχιστου πνεύματος χειραφέτησης που απαιτείται προκειμένου ο μητροπολίτης και οι «χρήσιμοι άρχοντες» της Μυτιλήνης —ή και με την αντίθετη σειρά: οι άρχοντες και ο μητροπολίτης— να κινηθούν με τον τρόπο που κινήθηκαν για να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα της λεσβιακής κοινωνίας: πρόβλημα, ωστόσο, το οποίο, όπως κιόλας αναφέραμε, δεν είναι πρόβλημα μόνο της Μυτιλήνης: και τούτο επειδή οι διαστάσεις του φαινομένου του άφορισμού, ειδικότερα στα χρόνια που διαδραματίζονται τα συγκεκριμένα γεγονότα, καλύπτουν κάθε γωνιά της ορθόδοξης Ανατολής χωρίς εξαίρεση. Οι περιπτώσεις της Κεφαλλονιάς και της Σμύρνης που αναφέρθηκαν αλλά και η μεγάλη πύκνωση αίτημάτων και έπιβολής άφορισμών διαπιστώνεται από πολλές μεριές και έχει αφήσει τά ίχνη της σε ποικίλου είδους τεκμήρια.

Με βάση, λοιπόν, τὰ στοιχειά αυτά ή απόφαση της Μυτιλήνης παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία, επειδή έμπεριέχει νέα στοιχειά και όπωςόποτε συνιστά τολμηρή πρωτοβουλία, με αντίκτυπο που θα μπορούσε να υπερβεί τὰ όρια της τοπικής κοινωνίας. "Άλλωστε ή έπιβολή του «προστίμου» και για τούς άφορισμούς που θα επέβαλλε ο οίκουμενικός πατριάρχης δεν είναι από τὰ πράγματα που μπορούν να λειτουργήσουν στην ασφάλεια και στο περιοριστικό πλαίσιο της έπίλυσης μιās τοπικής ιδιαιτερότητας, όπως άλλωστε είχε συμβεί σε άλλες περιπτώσεις¹² και ίσως αυτό άποτελεί τὸ στοιχείο που διαφορίζει την άπόφαση της Μυτιλήνης από τις αντίστοιχες της Κεφαλλονιάς και της Σμύρνης, που είναι εκδηλο ότι λειτουργοῦν στα στενά όρια της μητροπολιτικής έξουσίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτά πρέπει να έπισημάνουμε όρισμένα στοιχειά του έγγραφου, αλλά και πέραν του έγγραφου, που ένδεχομένως συνιστοῦν και τις «προφυλάξεις» που παίρνει ή τοπική έπιτροπή καθώς ή τολμηρότητα της άπόφασης μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις της με τὸ Οίκουμενικό Πατριαρχείο. Τὰ στοιχειά αυτά ίσως μάλιστα μπορούν να όδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι ή άπόφαση αυτή ποτέ δεν εφαρμόστηκε

12. Ειδικότερα για τὴ Λέσβο έχουμε πατριαρχικές άποφάσεις που προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τοπικά φαινόμενα, όπως λ.χ. εἴταν ή περίπτωση της διανομής της πατριαρχικής περιουσίας όπου κυριαρχοῦσε ή πριμοδότηση της πρώτης θυγατέρας εἰς βάρος τῶν άλλων παιδιῶν ή ακόμα και τὸ φαινόμενο του ὑπερβολικού στολισμοῦ τῶν γυναικῶν αλλά και ή εκδήλωση πολυτέλειας σε όρισμένες κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμοι, άρραβῶνες, βαφτίσια κ.λπ., μολονότι αυτή ή δεύτερη περίπτωση δεν άποτελεί αὐστηρά λεσβιακό φαινόμενο. Πολλές από τις περιπτώσεις αυτές έμφανίζονται με συχνότητα στα φύλλα τῶν δύο παλαιότερων κωδίκων της μητρόπολης Μυτιλήνης.

και σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τῇ μητρόπολι τὰ μέλη τῆς ὁποίας κινήθηκαν γιὰ νὰ ἐπιλύσουν ἓνα τόσο ὀξὺ πρόβλημα.

Πρῶτα-πρῶτα λοιπὸν ἡ ἀπόφαση ποὺ καταγράφεται στὰ φύλλα τοῦ κώδικα τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης δὲν περιέχει ἕχνος ὀνόματος: εἶναι ἀόριστα μιὰ ἀπόφαση τῶν «συναχθέντων ἐντίμων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων». Τὸ πρόβλημα βέβαια θὰ τὸ ἔλυναν οἱ ὑπογραφές τῶν ὑπεύθυνων ἀλλὰ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ ἐγγράφου προετοιμάστηκε ἀπὸ τὸ γραφεῖα ἀλλὰ ποτὲ δὲν ὑποδέχτηκε τίς ὑπογραφές τῶν ὑπευθύνων.¹³

13. Τὸ πρόσωπο βέβαια ποὺ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε στὴν περίπτωσή μας εἶναι ὁ τότε μητροπολίτης Μυτιλήνης καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Γεράσιμος. Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε, καταγόταν ἀπὸ τὴ Σίκινο καὶ ὑπῆρξε μητροπολίτης Μυτιλήνης γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1767 ἕως τὸ 1783, ὁπότε καὶ πέθανε. Ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος Κλεόμβροτος στὸ ἔργο του *Mytilena Sacra*, τ. 3 (Θεσσαλονίκη 1976, σ. 29-30) ὑποθέτει ὅτι εἶναι ὁ τελευταῖος μητροπολίτης ποὺ θάφτηκε στὸ ἀρχιερατικὸ κενοτάφιο ποὺ ὑπάρχει στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Μυτιλήνης. Πάντως ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του εἶναι ἡ πλέον ἀσφαλὴς πληροφορία, ἐπειδὴ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου του καταγράφεται στὸν Β' κώδικα τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης. Συγκεκριμένα στὸ φ. 121^ε καταγράφονται δύο πράξεις (20 Σεπτεμβρίου καὶ 1 Ὀκτωβρίου 1783) σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες τὰ ἀδελφία τοῦ ἀποθανόντος μητροπολίτη, Δημήτρης καὶ Κωνσταντῆς, ὁμολογοῦν ὅτι ἔφθασαν στὴ Μυτιλήνη ὅπου παρέλαβαν ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ ἔξαρχο Παῖσιο —ποὺ ἔφθασε κι αὐτὸς στὸ νησί γιὰ τὸν ἴδιο λόγο— 300 γρόσια «διὰ τὰς τε μακρὰς ὁδοπορίας». Φυσικὰ καὶ οἱ μὲν καὶ ὁ δὲ κατέφθασαν στὸ νησί γιὰ νὰ ρυθμίσουν τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν ὡς συγγενεῖς καὶ ὡς προϊσταμένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἀντίστοιχα, ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ μακαρίτη. Πάντως στὴ δευτέρη πράξη ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος βεβαιώνει ὅτι παρέλαβε 4000 γρόσια ποὺ χρωστοῦσε ὁ μακαρίτης στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ «διὰ τὸ μῆρι καὶ τὰ διάφορά του». Μὲ τὴν πρώτη πράξη τοῦ κώδικα ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος ὁμολογοῦσε ὅτι εἶχε παραλάβει τὰ μετρητὰ τοῦ Γερασίμου ποὺ ἀνέρχονταν σὲ 13 πουργιὰ γρόσια. Στὸν Β' κώδικα τῆς μητρόπολης καταγράφονται ἐπίσης διάφορες πράξεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας του, ἀλλὰ ἀποτελοῦν τυπικὲς πράξεις διανομῆς περιουσιακῶν στοιχείων, διαθηκῶν κ.λπ., ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἐξάγονται στοιχεῖα γιὰ τὴν προσωπικότητά του. Ἐξίξει νὰ προσθέσουμε ἐδῶ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικῆς του ἀρχιερατείας στὴ μητρόπολη Μυτιλήνης καὶ συγκεκριμένα τὸ ἔτος 1780 ἔγινε ἀνακαινίση τοῦ Β' κώδικα, ὅπως αὐτὴ ἐξελίσσεται ἀπὸ τὸ φ. 112' κ.έ.

Μὲ τίς γνωστὲς ἐλλείψεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τέτοια θέματα εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπίσουμε ποιοὶ καὶ πόσο ἀπὸ τοὺς δημογέροντες συμμετέχουν στὴν ἔκδοση τῆς «ἀντι-αφοριστικῆς» ἀπόφασης· καὶ τοῦτο ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε κάποια ἐργασία σχετικὴ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς δημογεροντίας τῆς πόλης τῆς Μυτιλήνης. Ἐξάλλου καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι κάτι ἀσαφές, ἀφοῦ τὸ 1757 ὑπογράφουν ἀπόφαση 41 πρόκριτοι, τὸ 1762 οἱ πρόκριτοι εἶναι 27 κ.ο.κ.

Ἐπειτα δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει καμιά μητροπολιτική ἐγκύκλιο μὲ τὴν ὁποία νὰ κοινοποιεῖται ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στοὺς ἱερεῖς καὶ λαϊκοὺς τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν χωριῶν ποὺ συγκροτοῦν τὴν περιφέρεια τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης καὶ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε ἀφοροῦσε ἄμεσα. Δὲν ἔχει καταγραφεῖ ἐπίσης κάποια μνεία τοῦ γεγονότος σὲ πράξεις τῶν κατοίκων, δὲν ὑπάρχει κάποιο σχόλιο γι' αὐτήν, ἐνῶ δὲν διαθέτουμε καμιά μνεία τῆς καταβολῆς τοῦ συγκεκριμένου ποσοῦ στὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις ἀφορισμῶν· καὶ ἀφορισμοὶ γνωρίζουμε ὅτι συνέβησαν πολλοὶ καὶ μετὰ τὸ χρόνο λήψης τῆς «ἀφοριστικῆς ἀπόφασης». Ἔτσι τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ νὰ διαδόθηκε προφορικὰ στὸ κλίμα τῆς μητρόπολης καὶ νὰ ἐπηρέασε ὅσους μποροῦσε νὰ ἐπηρέασε σὲ ἓνα πρῶτο στάδιο —ἐκεῖνο τῶν διενέξεων μὲ μικρὸ οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον, πρὸς τὶς ὁποῖες ἄλλωστε ἡ ἀπόφαση στόχευε— δεδομένου ἄλλωστε ὅτι στὶς περιπτώσεις ποὺ τὰ συμφέροντα εἶταν μεγάλα τὸ ἓνα φλωρὶ καὶ οἱ δέκα παράδες δὲν θὰ ἀνέκοπταν προφανῶς τὴν προσφυγὴ τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ στὸν ἀφορισμὸ.

Τὸ γεγονός, λοιπόν, τῆς τολμηρῆς καὶ εὐθείας ἀντιμετώπισης τοῦ φαινομένου καθὼς καὶ ἡ συλλογιστικὴ τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς λεσβιακῆς κοινότητας ποὺ μετουσιώνεται μὲ τὴν ἔκφραση τῆς συγκεκριμένης βούλησης εἶναι βέβαιο, διαπιστωμένο καὶ ἀποτυπωμένο στὰ φύλλα τοῦ κώδικα Α' τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης· τὸ πρόβλημα ἔχει τεθεῖ στὶς διαστάσεις του καὶ ἔγινε σοβαρὴ προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπισθεῖ καὶ νὰ περιορισθεῖ σὲ κάποια λογικὰ πλαίσια. Ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ ἀποτελέσει ἐπίσημη πράξη τῶν τοπικῶν παραγόντων καὶ πολὺ περισσότερο νὰ ἀποτελέσει ρυθμιστικὴ πράξη γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης.